

**UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
FACULTATEA DE LITERE**

**TEOFRASŢ ÎN LITERATURA GRECO-LATINĂ ŞI
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ
– TRADIŢIA *CARACTERELOR* –**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**CONDUCĂTOR ŞTIINŢIFIC:
PROF.UNIV.DR. GEORGE SORESCU**

**DOCTORAND,
ASIST.UNIV. RIZEA (ALBU) MARTA LUCIA**

**CRAIOVA
2010**

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

<i>Argumentum</i>	1
Probleme de terminologie	4
I. Teofrast în contextul literaturii grecești și latine	8
Omul și opera	
1. Caracterele înainte de Teofrast	12
1.1. Predecesori și relații în afara Școlii Peripatetice.....	12
1.2. Școala Peripatetică	18
1.3. Despre <i>caracter</i> la Aristotel și succesorii săi.....	20
2. Caracterele lui Teofrast	28
2.1 Structura și originalitatea Caracterelor	28
2.1.1. Titlul operei.....	29
2.1.2. <i>Proemium</i> -ul.....	31
2.1.3. Definițiile.....	31
2.1.4. Descrierile.....	35
2.1.5. Data <i>Caracterelor</i>	36
2.1.6. Transmiterea.....	39
2.1.7. Stilul	40
2.1.8. Prezentare generală a <i>Caracterelor</i> lui Teofrast.....	43
2.2. Scopul Caracterelor. Natura și funcția lor	74
2.2.1. Etic.....	76
2.2.2. Retic.....	77
2.2.3. Poetic sau de comedie.....	78
2.2.4. Divertisment.....	82
2.3. Probleme de clasificare a Caracterelor	84
2.4. Niveluri de comunicare socială în Caracterele lui Teofrast	87
2.4.1. Activități:	
a) activități civice.....	88
b) activități profesionale și economice.....	91
c) activități familiale.....	93
2.4.2. Ocupațiile din timpul liber	96
a) ocupații	96
b) ocupații culturale și educaționale.....	97
c) întâlniri private și reuniuni asociative.....	97
d) sărbătorile religioase.....	99
2.5. Tipuri de caractere teofrastice	101
2.5.1. Tipul <i>prefăcutului</i> la Platon, Aristotel, Teofrast și Ariston din Keos.....	101
2.5.2. Tipul <i>mojicului</i> la Teofrast, Eschine și Demostene.....	113
2.5.3. Tipul <i>cărpănosului</i> la Teofrast, Platon și Aristotel.....	122
2.6. Alte portrete	129
2.6.1. O a doua carte?.....	130
2.6.2. Portrete pierdute și fuzionate.....	131
2.6.3. Posibile caractere în alte lucrări ale lui Teofrast.....	132
2.7. Influența literară	133

2.7.1. Caracterere la peripateticii târzii (Ariston, Lycon, Satyros).....	133
2.7.2. Caracterere în comedia nouă – comedia etică a lui Menandru.....	137
2.7.3. Caracterere în perioada romană.....	147
2.7.4. Caracterere în literatura engleză.....	172
II. Caracterere lui Teofrast în contextul literaturii clasice franceze.....	177
1. Contextul intelectual.....	177
1.1. Termenul „moralist”.....	177
1.2. Momentul moralist în Franța.....	178
1.3. Scrieri moraliste.....	186
2. Jean de La Bruyère - Caracterere sau moravurile acestui veac (<i>Les Caractères ou les mœurs de ce siècle</i>) ca operă de tranziție.....	190
2.1. Structura și originalitatea operei lui La Bruyère.....	203
2.1.1. Geneza operei.....	203
2.1.2. Stilul <i>Caracterelor</i>	207
a. Alegerea scriiturii fragmentare.....	208
b. Un stil rapid și concis.....	209
c. Varietatea reflecțiilor.....	212
d. Diversitatea registrelor.....	217
e. Diversitatea procedeeelor narative.....	219
f. Varietatea discursurilor.....	221
2.1.3. Prezentare generală a <i>Caracterelor</i> lui La Bruyère.....	224
2.1.4. Scopul <i>Caracterelor</i>	230
2.1.4.1. didactic.....	231
2.1.4.2. apologetic.....	233
2.1.5. Caractere și pasiuni în opera lui La Bruyère.....	235
2.1.5.1. Despre dragostea de viață și amorul propriu.....	235
2.1.5.2. Despre orgoliu.....	237
2.1.5.3. Despre ambiție și interes.....	244
2.1.5.4. Despre vanitate.....	247
2.1.5.5. Despre gelozie și invidie, despre ură.....	253
2.1.5.6. Despre viclenie.....	257
2.1.5.7. Despre femei.....	260
2.1.6. Caracterere colective.....	268
2.1.7. Caracterere sociale.....	272
2.1.7.1. Despre curte.....	272
2.1.7.2. Despre cei mari.....	274
2.1.7.3. Despre curteni.....	276
2.1.7.4. Despre oraș.....	278
2.1.8. Elemente intertextuale.....	280
III. Caracterere în literatura română.....	296
1. Introducere.....	296
2. Moralității români – predecesori ai lui B. P. Mumuleanu.....	300
3. Barbu Paris Mumuleanu în contextul literaturii române.....	314
3.1. Lecturile.....	314
3.2. Opera.....	316
4. Poezia lui Barbu Paris Mumuleanu între model și originalitate.....	318

4.1. Structură și originalitate.....	319
4.1.1. Titlurile.....	319
4.1.2. Prefețele.....	319
4.1.3. Portrete, modele.....	321
5. Modele clasice în fiziologiile succesorilor.....	340
5.1. C.Negruzzi.....	340
5.2. M. Kogălniceanu.....	355
5.3. N. Filimon.....	357
IV. Concluzii.....	362
V. Bibliografie critică selectivă.....	369

Argumentum

Teza noastră aduce un punct de vedere mai puțin frecventat în studiile literare, și anume, tradiția caracterelor și studiul moraliștilor. Scopul demersului nostru este studiul evoluției acestei tradiții a *Caracterelor* lui Teofrast în literatura greco-latină, franceză (la Jean de La Bruyère) și română (în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea). Comparația dintre caracterele teofrastice și scrierile ulterioare reprezintă o abordare legitimă în studiul tradiției, nefiind necesară întotdeauna căutarea unui acord sau a unei conformități, ducând astfel spre observarea particularităților și evaluarea tipurilor umane. Lucrarea de față a apărut dintr-un impuls, nu numai sentimental, cum s-ar crede, ci mai degrabă corelat cu o mare curiozitate pentru opera scriitorului-filosof grec Teofrast, care se găsește într-un fel de așteptare a unei întâlniri cu o conștiință valorizantă nouă, necunoscută.

Al doilea motiv al alegerii operei teofrastice îl constituie actualitatea acesteia. În ciuda faptului că a trăit și a scris în secolele IV-III *a. Chr.* în Grecia antică, Teofrast rămâne un scriitor actual, care prezintă interes pentru critica literară contemporană.

Opera lui Teofrast a fost puțin abordată în România, în special *Caracterele sale*, (existând doar două traduceri ale operei, prima din 1943, a lui C. Fedeleș, și a doua, din 1968, a lui A. Tita) și acest lucru ne-a determinat să întreprindem această exegeză, în încercarea de a contribui într-o măsură considerabilă – dacă se poate – la aprofundarea operei marelui clasic grec în aria noastră culturală.

Acest motiv este susținut de tendințele actuale de redimensionare și reinterpretare într-o nouă viziune a marelui clasic și de interesul crescând manifestat în studierea caracterului, a naturii umane, în literatura universală. Deși în critica literară universală, există foarte multe cercetări despre Teofrast, materialul bibliografic existent în limba română este foarte puțin.

Fără a ignora diferitele tipuri de lectură și interpretare, studiul nostru s-a bazat pe diverse ediții ale *Caracterelor* lui Teofrast, însoțite de studii și articole. Trebuie, de asemenea, subliniată semnificația contribuțiilor asupra *Caracterelor* adusă de James Diggle, William W. Fortenbaugh, Markus Stein, Otto Immisch, Giorgio Pasquali, Rudolf Stark, *etc.* În sfera românească, câteva lucrări au încercat o discuție în legătură cu portretul literar, dintre care amintim pe cele ale lui Tudor Vianu, Marian Popa, Silviu Angelescu, Mihaela Mancaș, care ne-au ajutat din perspectiva teoretică, istorică și a condițiilor culturale. Aprecierea noastră asupra lucrărilor multor critici se regăsește în secțiunea bibliografică a acestei teze.

În capitolul **Probleme de terminologie**, am realizat o trecere în revistă a numeroaselor probleme de terminologie cu care ne confruntăm în tratarea temei noastre, numeroase definiții, interpretări ale teoreticienilor, criticilor și istoricilor literari, în legătură cu conceptele de caracter, ethos, portret, tip, etopee, prosopografie *etc.*, acești termeni suprapunându-se adesea. Pentru a delimita cercetarea noastră, am clarificat noțiunile problematice, menționând orientarea analizei noastre spre descrierea de caractere, vicii, virtuți sau moravuri. Noutatea cercetării noastre constă în interpretarea

operei lui Teofrast din perspectiva descrierii de caractere și compararea acestora cu scrierile ulterioare în literatura greco-latină, franceză și română. Demersul comparativ are în vedere studiul acestei tradiții a caracterelor, ducând spre evidențierea similitudinilor și diferențelor existente. Am analizat conceptul nostru modern de „caracter”, încercând să vedem dacă el coincide cu cel observat în lumea greacă.

Demersul nostru adaugă studiilor anterioare o abordare mai specifică, centrată pe continuitatea tradiției peripatetice, intertextualitatea și influența literară în literatura franceză (la Jean de La Bruyère) și română (la B. P. Mumuleanu; precum și fiziologiile literare la C. Negruzzi, M. Kogălniceanu și N. Filimon). Caracterele se nuanțează și se individualizează în funcție de epocă, de condițiile istorice, de tendințele estetice dominante, de genurile și speciile literare, de personalitatea autorului operei. Am evidențiat atât fidelitatea receptării, cât și originalitatea operei, subliniind faptul că imitația s-a dovedit a fi un factor creator.

Caracterele lui Teofrast sunt studiate din perspectiva influenței tradiției peripatetice a scrierii de caractere, fiind un punct central în studiul paradigmatelor sociale, reflecțiilor de comportament social acceptabil sau amendabil, valorilor comune și devierilor.

Teza noastră se dorește o contribuție la discuțiile relevante despre *Caracterele* lui Teofrast, lărgind ariile exegetice în jurul dezbaterilor despre scopul și funcția, despre relațiile lui Teofrast și scrierile de caracter postteofrastiene, în punctele de contact și convergență între *Caractere* și operele ulterioare.

În capitolul **Teofrast în contextul literaturii grecești și latine**, preocuparea noastră o reprezintă, în primul rând, filosofii care sunt considerați că aparțin Școlii Peripatetice, și cei care, potrivit unor scrieri, spuse sau mărturii, într-un fel sau altul, au elaborat opere despre caractere, în general. Nu presupunem că a existat o practică uniformă a studiilor de caracter în această Școală, dar există motive să vorbim despre o tradiție a caracterelor și legăturile lor cu etica, cu comedia și retorica. Studiul nostru se axează, în acest capitol, pe analiza contextului literaturii grecești, cu o prezentare succintă a scrierilor despre caracter înaintea lui Teofrast, analizând predecesorii și unele relații în afara Școlii Peripatetice (Homer, Simonide, Herodot și Platon). Descrierea de caractere în *corpus*-ul aristotelic este revăzută în subcapitolul *Despre caracter la Aristotel și succesorii săi*, cu respectarea celor patru filoane: etică, retorică, poetică și fiziognomie. Astfel, nu ne limităm subiectul la caracterologia în sens restrâns, ci luând în considerare, de exemplu, diferite diviziuni etice care pot fi întâlnite la Aristotel sau la alți scriitori, la fel de bine, ca exemplificări ale denigrării caracterului cunoscute din discursurile judiciare. Centrarea pe tradiție, alături de analiza unor autori, este importantă în probleme ca autenticitatea unor texte sau părți de text.

Lista peripateticilor include, înainte de toate, pe Aristotel și scrierile din *corpus Aristotelicum*, originale sau nu, (în unele cazuri, ele formează o parte din tradiția peripatetică). Studiul schimbărilor și evoluției acestei tradiții a caracterelor este centrat, pe discipolul lui Aristotel, **Teofrast, și *Caracterele*** sale, ca operă cu care scrierile despre caractere, putem spune, au atins apogeul în literatura antică greacă.

În subcapitolul **Structura și originalitatea *Caracterelor***, am abordat probleme de structură și autenticitate a operei, am adus în discuție problemele de integritate a operei, problema definițiilor, prezentând viziunea unor critici și editori recenți, conform cărora definițiile adăugate sau anexate caracterelor sunt falsificate, am subliniat importanța lor

în istoria receptării operei. Ele nu reprezintă o adăugire târzie la text, precum concluziile moralizatoare adăugate la sfârșitul fiecărei schițe de caracter. Definiții similare au apărut în fragmentele de papyrus din secolul I *a.Chr.*, ceea ce nu dovedește că definițiile au fost parte din lucrarea originală, dar arată faptul că au fost adăugate foarte devreme. Tradiția definițiilor este un subiect care merită cercetat, pentru că ele conțin cu siguranță, printre altele, frazeologie peripatetică și formează o parte din tradiția peripatetică. Considerăm, de asemenea, că definițiile nu sunt doar „banale” și „inepte” (James Diggle); ele sunt o evidență folositoare a receptării textului, și o parte tradițională a *corpusu*-lui. Ele pot fi, de asemenea, o sursă importantă pentru studiul diferențelor dintre limbajul filosofic și cel popular, de zi cu zi.

În continuare, am sugerat că Teofrast a ales în mod deliberat tipurile de caracter care erau bine cunoscute publicului său și părea mai important, poate, mai remarcabil sau ostentativ, în societatea contemporană. Dacă acceptăm (urmându-l pe J. Diggle) faptul că definițiile și titlurile abstracte sunt adăugiri târzii, am avea o singură trăsătură de caracter introdusă de Teofrast ca neologism (*Characterul XXI* – μικροφλότιμος – înfumuratul). Dar avem de a face cu o selecție. Sunt alte tipuri de caracter care erau importante, dar au fost abandonate dintr-un anumit motiv. Nu s-a încercat găsirea unei soluții la această problemă, ceea ce poate depinde, la un anumit nivel, de starea transiterii.

În subcapitolul **Scopul Caracterelor. Natura și funcția lor**, am încercat să clarificăm confuzia cu privire la scopul și ideea generală a operei lui Teofrast. Timp de multe secole, criticii au dezbătut scopul operei lui Teofrast, fiind pusă în legătură cu etica, poetica, comedia și retorica sau considerată scrisă cu intenția de divertisment sau ca o colecție de fragmente ilustrative pentru un curs sau o prelegere. Ceea ce am încercat noi să arătăm este că dezbaterile sau controversa cu privire la scopul operei pare să fi fost, în cea mai mare parte, constrânsă și a urmărit să reconstruiască ceva asemănător lui Teofrast, inițial, în istoricul genurilor cunoscut nouă din antichitate. Pare să fie mai importantă considerarea funcției lucrării decât scopul său exact. De fapt, poate fi un nou gen sau un amestec de genuri care nu pot fi deloc categorisite ca un sub-gen. Majoritatea părerilor criticilor moderni reflectă particularitățile, trăsăturile lucrării și tradiția peripatetică în jurul căreia s-a construit opera. Niciuna din aceste posibilități nu poate fi astăzi exclusă, dar, în același timp, niciuna din ele nu ar trebui tratată ca singura posibilitate. De aceea, ni se pare greșit să pretindem că opera nu are nicio dimensiune etică. *Caracterele* au, cu siguranță, o dimensiune etică, deși intenția lui Teofrast în realizarea lucrării nu era teoretizarea etică și dimensiunea etică nu este aceeași ca în lucrările lui Aristotel. Același lucru este valabil și pentru conexiunile retorice sau poetice. Nimeni nu s-ar îndoi, de exemplu, de faptul că prezentarea critică a viciilor și crearea stereotipurilor ajută la crearea efectului comic. Dar legătura dintre *Caracterele* lui Teofrast și piesele lui Menandru poate fi baza comună și apropierea similară de caracterul uman, nu dependența uneia de cealaltă.

În continuare, ne-am aplecat și asupra **problemelor de clasificare** a tipurilor de caracter. Au existat încercări de regrupare a caracterelor în funcție de unele caracteristici similare sau diferite, doar pentru plăcerea cititorului, cărora nu le vedem rostul, și editorii moderni au renunțat la astfel de încercări. Într-adevăr, se pot grupa formal sau structural, și pot fi înțelese mai bine diferențele dintre unele caractere. Această lipsă de prezentare sistematică nu pare să fi fost o problemă pentru autor, și, probabil, aceasta nici nu era intenția sa.

Pentru a înțelege diferențele și asemănările dintre schițe, am abordat *Caracterele* lui Teofrast din punctul de vedere al **nivelurilor de comunicare socială**. Toate tipurile descrise în *Caractere* reprezintă deviații de la comportamentul social lăudabil sau acceptabil. Ne-am concentrat atenția pe aceste deviații și căile specifice în care Teofrast zugrăvește aceste detalii, de exemplu ceea ce face ca aceste tipuri să fie inacceptabile din punctul de vedere social. Prezintă imaginile unor persoane cu roluri sociale de bază, imaginile unor participanți activi în viața *polis*-ului. Imaginile sunt, oricum, deformatate, majoritatea formelor înfățișează un fel deformat de $\rho\epsilon\tau Z$ (virtute), în cazul în care chiar caracteristicile pozitive sunt văzute ca excesive și nepotrivite. Multe dintre acțiunile descrise nu sunt negative *per se*, și unele ar fi în întregime pozitive, dacă s-ar derula într-o situație mai potrivită, într-un moment, într-un loc mai potrivit sau față de persoana potrivită. Pe scurt, tipurile înfățișează o lipsă generală de inteligență socială. Caracterele sunt prezentate într-o varietate limitată de situații și locuri care sunt părți importante ale rețelei sociale a orașului (în special Atena). Reacțiile diferitelor tipuri diferă în situații sau locuri diferite, ceea ce reprezintă un important aspect în analiza fiecărui tip. Locurile specifice includ casa, piața (cu diferitele diviziuni, precum piața de femei), băile, teatrul, gymnasia, adunarea militară, tribunalul, porticul, strada *etc.* Uneori nu poate fi determinată o localizare precisă. Am remarcat faptul că principalul motiv pentru care acest comportament al tipurilor devine inacceptabil din punctul de vedere social este că abandonează anumite valori de bază comune care sunt importante pentru funcționarea societății.

În continuare, am selectat, pentru analiză, câteva **tipuri de caractere teofrastice**: cel al *prefăcutului*, *mojicului* și *cărpănosului*, axându-ne pe folosirea unor tipuri de caracter la anumiți oratori, care le prezintă ca termeni de denigrare, abuz sau invectivă. Am urmat sugestia lui K. J. Dover¹ care în cazul unei diviziuni în filosofie morală și moralitate populară în Grecia antică, principalul gen care ne poate oferi o informație plauzibilă despre practica retorică este oratoria atică. Pe de altă parte, am analizat ocurența tipurilor în afara Școlii Peripatetice, nefiind necesară întotdeauna relaționarea caracterelor cu etica, ci apropierea de comedie. În final, sunt trasate, de asemenea, și unele dezvoltări, schițe sau portrete pierdute și fuzionate, urme de scrieri de caractere în alte lucrări ale lui Teofrast, precum și unele probleme de text.

La sfârșitul acestui capitol, ne ocupăm de **influența literară** a *Caracterelor*, pledând, unde este cazul, pentru o „influență teofrastică” asupra anumitor opere, la unii din discipolii lui Teofrast (Ariston, Lycon și Satyros). Ca rezultat, sperăm că am arătat că studiile despre caracter au un rol particular important în interiorul tradiției peripatetice. Deși alte școli filosofice (stoicii) nu au respins în întregime subiectul, peripateticii par să-i fi acordat o atenție specială, indiferent de forma pe care au ales-o. Motivul trebuie gândit în ideile lui Aristotel de a pune în legătură discuțiile filosofice și practicile sociale. Orientarea spre om și $\clubsuit\Delta\gamma\cong<$ (acțiune, operă, eveniment) a peripateticienilor este centrată pe cea din urmă și va ajunge la observația și evaluarea tipurilor sociale. În această privință, Teofrast pare să fi mers mai departe, de la baza teoretică oferită de Aristotel, și să fi dezvoltat această direcție în ceva complet original prin concentrarea pe aplicarea practică a acestor idei.

---

¹ În *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, Oxford, Blackwell, 1974, p. 2.

În cadrul influenței literare, am analizat scrieri de caractere care urmează tradiția peripatetică, am încercat să punctăm dezvoltări specifice, care sunt importante în abordarea problemelor de moralitate populară și filosofie morală. Aceasta include trasarea unor caractere generale a ceea ce face de neacceptat, din punctul de vedere social, comportamentul tipului de caracter „negativ”.

Apoi, în comedia atică nouă, în cazul lui **Menandru**, indicăm unele similitudini și diferențe între schițele teofractice și reprezentarea tipurilor sociale negative, încercând să argumentăm, să analizăm, comedia lui Menandru ca o comedie etică.

Menandru a transformat esența comediei; nu este vorba de realizarea răsului în detrimentul stabilizării culturale – acesta a trecut pe planul doi – ceea ce îl interesează este corectarea viciilor și căutarea fericirii. Personajele lui Menandru sunt prototipuri de caractere: mici burghezi, paraziți, bucătari, vânzători, fermieri, curtezane, sclavul intrigant, soldatul lăudăros, al căror ton rămâne simplu și natural; stilul are platitudinea limbajului de toate zilele, dar și vioiciunea acestuia și acea dezordine aparentă în care constă întreaga lui valoare. Deși nu ni s-au păstrat decât câteva fragmente din comedia nouă, titlurile pieselor lui Menandru au un nucleu teofrastic. Dacă dorim să definim comedia lui Menandru, trebuie să spunem că, în mod clar, aceasta este o comedie etică, în sensul original al cuvântului, căci baza ei o constituie **caracterele** (≥ 20) personajelor, nu numai pentru a produce mai mult râsul, ci și pentru a îmbunătăți caracterul său vicios spre unul mai virtuos. De asemenea, tinde spre căutarea unui bine sau a unei căi de mijloc. Menandru, cunoscând atât calitățile, cât și defectele omenești, prezintă personajele cu nuanțe delicate. Fiind elevul lui Teofrast, putem afirma că pune în scenă tipurile umane teofractice.

În fiecare piesă, Menandru urmărește demonstrarea unei realități morale date, nu teoretic, ci prin *pragmata* (pilde, reguli de viață). Așadar, structura, tema morală a unei comedii de Menandru, este de formă logică și de conținut etic. Prologul are trei funcții fundamentale: informează asupra antecedentelor acțiunii (premise sau evenimente îndepărtate); îi prezintă pe protagoniști cu date anagrafice sau trăsături psihologice; anticipează concluzia întâmplărilor, poate cu scopul de a concentra atenția asupra tratării caracterelor (≥ 20). Personajele lui Menandru nu sunt statice, ci evoluează, sunt oameni adevărați. Teatrul menandreic este reprezentat de fuziunea dintre unitatea de condiție umană a caracterelor și varietatea infinită de forme pe care le îmbracă acestea, dintre serios și ridicol, de interpretarea optimistă a vieții. Ideea de umanitate, expresie a sentimentului de solidaritate umană, exprimată de Terențiu în celebrul *Homo sum, et humani nihil a me alienum puto* (Sunt om și socotesc că nimic din ce-i omenesc nu mi-e străin) din *Heautontimorumenos* (cel ce se pedepsește pe sine însuși, I, 1, 25) își are originea tot la Menandru: *De vreme ce ești om, trebuie să cugești ca omul sau Ce lucru de har e omul, numai dacă e om!*

Studierea scrierilor de caractere nu poate fi încheiată fără analiza autorilor de mai târziu, care datorează planul și subiectul mai mult sau mai puțin lui Teofrast. Ne referim aici la **caracterele în perioada romană**, în literatura latină. După o scurtă prezentare a mimilor, apoi a fabulei atellane, cu personajele ei stereotipe, analizăm caracterele la romani, în retorică, satiră și epistolă (Horățiu, Juvenal), în comedie (Cnaeus Naevius, Plaut, Terențiu) pentru ca, în finalul acestui capitol, să trasăm, să conturăm tradiția, receptarea **caracterelor în secolul al XVII-lea, în literatura engleză**.

În capitolul al II-lea, *Caracterele lui Teofrast în contextul literaturii clasice franceze*, urmărim *Caracterele* în clasicismul francez, secolul al XVII-lea francez dezvoltând chiar un gen al aprofundării omului interior. Bogata literatură a moraliștilor ne pune la dispoziție un material imens pentru cunoașterea acestei orientări spre om, proprie vremii. După o scurtă prezentare a contextului intelectual (incluzând termenul „moralist”, momentul moralist în Franța și câteva scrieri moraliste) analizăm *Caracterele* lui La Bruyère, și această alegere este justificată prin punctele de convergență dintre texte (antice și moderne), care nu trebuie să ascundă diferențele lor, nici raportările posibile la alte opere.

Aceste puncte de convergență ne pot furniza o primă definiție a „moralistilor” secolului al XVII-lea. Ei se îndreaptă către „lume”, și cuvântul este foarte bogat în sensuri: lumea terestră și umană; lumea socială; cinstea „mondenească”. Ei își instalează morala în spațiul contemporan, descriind moravurile care se oferă observației lor, și adresându-se direct publicului timpului său. Pe de altă parte, operele lor fac dovada unui raport critic nu doar al moravurilor, ci și al formelor discursului moral; de aceea ei transpun și reinventează genurile tradiționale ale moralei. Dacă moraliștii vorbesc despre om, nu trebuie să credem că nu-i cunosc natura. Impulsul de a scrie le vine, din contră, din incertitudinea care îi frământă; scrierile lor exprimă această incertitudine, o manifestă, de asemenea, prin scriitura fragmentată, formală; ei o transmit, refuzând cititorului tratatul sistematic pe care l-ar putea aștepta, nelăsându-i confortul unei doctrine, supunându-l la o propunere fragmentată, eliptică, și, adesea, contradictorie.

În acest capitol, consacrat *Caracterelor* lui La Bruyère, am încercat, mai întâi, să demonstrăm specificitatea activității moraliștilor secolului al XVII-lea, care se situează la confluența dintre istoria socială, istoria literară și istoria gândirii. Am abordat probleme de structură și originalitate a operei labruyèriene, de la genă la stilul operei, evidențiind varietatea reflecțiilor, a registrelor, procedeele narrative sau a discursurilor. După o prezentare succintă a operei, ne axăm pe scopurile ei, pentru a încheia cu o analiză a caracterelor individuale, colective sau sociale și a pasiunilor descrise de La Bruyère, apoi cu elementele de intertextualitate (de influență considerabilă), cu operele antice, cu *Caracterele* lui Teofrast, dar și cu Montaigne și La Rochefoucauld.

În ultimul capitol, **III. Caracterele în literatura română**, după o introducere în elementele clasice din cultura și literatura română, analizăm moraliștii, predecesorii lui B.P. Mumuleanu. Pornind de la afirmațiile lui G. Călinescu, cu privire la clasicism și romantism, de la observația că interesul clasicului se îndreaptă spre tipurile umane, eterne, de la viziunea caracterologică a clasicului, încercăm să conturăm o tradiție a caracterelor, a portretului moral, a etopeei și a prosopografiei în literatura română veche, în operele cronicarilor, ei fiind influențați de lectura anticilor. Construcția portretului cunoaște o evoluție în succesiunea celor trei cronici moldovenești, de la formele mai frecvente ale descrierii de moravuri și trăsături psihice (Gr. Ureche, M. Costin) la portretele narativizate din cronică lui I. Neculce. Am analizat apoi câțiva reprezentanți ai satirei propriu-zise, în formă clasică, de la N. Olahus, Matei Milu, Ioan Cantacuzino, V. Pogor, Gh. Asachi și C. Stamati. Ne-am ocupat apoi de *Caracterurile* lui Barbu Paris Mumuleanu, între model și originalitate, urmărind probleme de structură și originalitate, analizând unele portrete și modele. Caracterul de generalitate al tipurilor umane înfățișate de poetul român se apropie de predecesorii săi nu numai prin această trăsătură tehnică, ci și prin titlu și prin temă.

Analizăm poeziile lui Barbu Paris Mumuleanu, acel *glas cu durere* al poeziei române, cum îl numea Eminescu, a cărui operă a fost revendicată de istoria literaturii și a intrat ca atare în preocupările istoricilor literari, și care merită, credem noi, o reconsiderare din perspectiva elementelor clasicizante, chiar dacă, încărcat, adesea, cu naivități și stângăcii sub raportul realizării artistice, opera sa ne interesează îndeosebi sub aspectul poeziei de esență clasică din *Caracteruri*, volum cu o prefață în care sunt exprimate unele idei iluministe.

Tendința și expresia generalizatoare, ținând de tipologia clasică a modelelor, își aliază înverșunarea polemică a autorului, de unde violența limbajului, invectivele (câteodată coborând satira), dar și detaliile care individualizează, dând autenticitate, culoare locală tablourilor și chiar caracterelor; alteori, verva imprimă mișcare, transformând *caracterul* într-o mică scenetă (*Defăimătorul*). Obositoare lungimi, discursivitatea sunt inerente. Prefața volumului *Caracteruri*, amplă critică a societății timpului, cu idei în spiritul filosofiei iluministe, atestă un patriot, un moralist care găsește pentru înfierarea luxului și desfrâului accente virulente, apropiate de tonul *Didahiilor* lui Antim Ivireanul, sau imagini grotești.

În final, urmărim modele clasice în fiziologiile succesorilor, analizând moralisții literaturii române până la jumătatea secolului al XIX-lea (C. Negruzzi, M. Kogălniceanu și N. Filimon - având calități eminente de observatori morali). Desigur, veți fi observat că lucrarea de față s-a axat, în special, pe tradiția caracterelor, a etopeei, la anumiți moralisți. Motivul „neglijării” celorlalți moralisți (în special a moralisților români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și, chiar al XX-lea), nu este altul decât spațiul limitat al unei teze de doctorat, care nu ne permite analiza întregii literaturi, dar avem speranța că o vom continua într-un viitor studiu.

Mărturisim ca lipsită de teme orice pretenție de exhaustivitate, fiind conștiente de o calitate esențială a operei de artă: aceea de a se modela după o gamă complexă de receptori. Motivarea de căpătâi a întreprinderii noastre se situează într-un cadru strict estetic și specificitatea punctelor de vedere își revendică sorgintea în lecturi îndelungi ale obiectului cercetat.

Este departe de noi aroganța specifică unor critici literari și poeticieni, care afirmă ca singura îndreptățită și relevantă doar metoda lor de cercetare, negând contribuții ale istoriei literare, ale criticii literare mai vechi sau noi, intrate deja în tradiție. După părerea noastră, noutatea unui studiu constă și în capacitatea sa de a se deschide, atât spre cercetări anterioare lui, cât și spre o lectură constructivă, realizată printr-un dialog susținut cu bibliografia și cu destinatarul.

Tradiția istorico-critică literară „trădează” posibilitatea unei multitudini de interpretări îndreptățite asupra *Caracterelor* teofrastice. Am avut permanent în vedere acest adevăr și am dorit să-l întărim prin modesta noastră contribuție.